

УДК 101.1: :316 “312” + 13.51.07

Т. П. Ліщук-Торчинська – кандидат філософських наук,
доцент, докторант Національного педагогічного
університету імені М. П. Драгоманова

Сучасні тенденції у дослідженні музейного експоната як документа*

*Роботу виконано на кафедрі соціальної філософії та
філософії освіти Інституту філософської освіти
і науки НПУ ім. М. П. Драгоманова*

У статті на основі сучасних підходів проаналізовано статус музейного об'єкта як документа. Головну увагу зосереджено на об'єктній методології в музеєзнавстві. Музейний експонат розглянуто з погляду комунікативної та смислоутворювальної функцій документа.

Ключові слова: документування музейних предметів, музейна експозиція, історичний факт, об'єкт як документ, семіосфера, модель структури об'єкта, інтерпретація документа.

Лищук-Торчинская Т. П. Современные тенденции в исследовании музейного экспоната как документа.

В статье на основании современных подходов проанализирован статус музейного объекта как документа. Главное внимание сосредоточено на объектной методологии в музееведении. Музейный экспонат рассмотрен в свете коммуникативной и смыслообразующей функций документа.

Ключевые слова: документирование музейных предметов, музейная экспозиция, исторический факт, объект как документ, семиосфера, модель структуры объекта, интерпретация документа.

Lishchuk-Torchynska T. P. Current Trends in the Study of Museum Exhibit as a Document. Within the article the author using modern approaches analyzes the status of the museum object as a document. The main focus of the article is on object methodology in museology. Museum exhibit is considered in communicative and sense-forming functions.

Key words: documentation of museum objects, museum exhibition, historical fact, objects as documents, semiosphere, model structure of the object, interpretation of the document.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сьогодні в колі вчених і освіченої публіки спостерігаємо відновлення зацікавленості музеями, що пов'язано зі збільшенням уваги до історії та соціальної й історичної пам'яті. У цьому аспекті виокремимо важливу для теми нашого дослідження обставину – практичне використання музейних предметів як документів. Така робота – традиційна для вчених-істориків, котрі у своїх дослідженнях поряд з архівними даними використовують музейні матеріали. Вона є також незамінною в науково-просвітницькій роботі з учнями та студентами на заняттях з історії чи інших дисциплін, присвячених тематичному вивченню минулого. Отже, теоретичні напрацювання в царині дослідження функції документування в музеєзнавстві та її результату – представлення музейного предмета як документа – потребують ретельного вивчення.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Питання дослідження музейного експоната як документа не було предметом спеціального обговорення ні в українському, ні в російському філософському, історичному чи музеєзнавчому дискурсі. Окремі елементи цієї теми обговорювали під час Всеросійської наукової конференції «Музей як феномен сучасної культури» (Санкт-Петербург, 2005 р.), матеріали якої були опубліковані у збірці статей «Тріумф музею». Темі дослідження музейного експоната як документа, незважаючи на актуальність, учені приділяють недостатньо уваги. Винятком став окремий номер часопису Міжнародного Комітету з музеології, в якому були опубліковані матеріалами Міжнародної конференції «Об'єкт – документ» (Пекін, 2004 р.). Важливо узагальнити окремі напрацювання українських і зарубіжних учених, використовуючи потенціал початків музеєзнавства в поєднанні з найновішими здобутками в осмисленні проблеми.

Мета статті – дослідити та узагальнити сучасні тенденції студіювання музейного експоната як документа.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. У музеєзнавстві виділяють ряд теоретичних підходів – інституціональний, предметний, культуроло-

---

© Ліщук-Торчинська Т. П., 2011

*Стаття написана на основі доповіді Т. П. Ліщук-Торчинської на засіданні Другого круглого столу з нагоди Міжнародного дня музеїв «Музей в сучасному світі» 16 травня 2011 р. в м. Луцьку.

гічний – основою яких є визначення пріоритетної функції музею і поняття музейного експоната. У межах інституціонального підходу музей трактують як один із інститутів, призначених для зберігання, збирання та інтерпретації об'єктів [1, 8–9], при цьому акценти роблять на суспільному призначенні музеїв. Серед музеєзнавців – чимало прихильників предметного підходу, із позицій якого «... у центрі уваги дослідників виявляється не музей, а причини, які його породжують, і, насамперед, феномен музейного предмета, а також різні сторони його функціонування в музеї [1, 13]. О. О. Окладнікова, С. Т. Махліна пояснюють один із статусів музейного предмета за допомогою функції документування: «Культурологічний статус музейного предмету визначається його можливістю дослідження як історичного джерела, як документа конкретної епохи, а також як тексту, котрий має певний семіотичний дискурс» [2, 84]. Культурологічний напрям потрактування музеїв і музейної діяльності О. В. Беззубова вважає нетрадиційним у музеєзнавстві, таким, що ґрунтується на семіотичній та комунікативній концепції культури [1, 13]. У межах комунікативного підходу музей розглядають як форму спілкування сучасників між собою та зі світом минулого (людьми, речами, сенсами), у межах семіотичного – як знакову систему, «семіосферу» (термін, який вперше запровадив Ю. М. Лотман). На наш погляд, розглянуті О. В. Беззубовою інституціональний, предметний, культурологічний підходи в музеєзнавстві розрізнено суто номінально, а не предметно, і переважно на ґрунті інституціонального підходу, в термінах якого авторка розглядає інші підходи.

На нашу думку, аналізувати тенденції у дослідженні музейного експоната як документа виключно на ґрунті розрізнення інституціонального, предметного, культурологічного та інших підходів у музеєзнавстві недоцільно. Спробуємо дати відповідь на поставлене питання шляхом поєднання названих підходів (із домінуванням семіотичного) та типології музеїв. У відомій сучасній типології музеїв за критерієм способу здійснення функції документування виділяють музеї колекційного та ансамблевого типу: «Музеї колекційного типу будують свою діяльність на основі традиційного зібрання речових, письмових, образотворчих матеріалів, комплектуючи ними свої фонди, вивчаючи і зберігаючи їх... Музеї ансамблевого типу будуються на основі пам'яток архітектури з їх інтер'єрами і прилеглою територією, зберігаючи або відтворюючи нерухомі пам'ятки в навколишньому їх природному середовищі» [7]. Утім, на нашу думку, щодо реалізації функції документування музейного експоната така типологія є суто формальною.

Щоб розкрити змістове значення типології музеїв, звернімося до праць Ф. І. Шміта – теоретика, який стояв біля витоків радянського музеєзнавства та брав безпосередню участь в організації музейної справи в Україні після революції та громадянської війни. Ідеологічні нашарування, обумовлені часом написання його праці «Музейна справа. Питання експозиції», – 1929 рік – не вплинули на теоретичні висновки автора та зміст його концепції, яка актуальна до теперішнього часу. У контексті розгляду питання про музейний експонат як документ важливими є міркування Ф. І. Шміта щодо принципів роботи вченого з музейними предметами, особливостей формування музейної експозиції та запропонована ним типологія музеїв. Питання щодо роботи вченого в музеї – одне з центральних у зазначеній праці дослідника. Крім навчальних музеїв для різних категорій тих, хто здобуває освіту, і музеїв публічних для масового відвідувача, він виокремлює наукові музеї для спеціалістів [3, 54]: «Науковий музей є лабораторією, в котрій – інколи протягом багатьох років – підбирається матеріал, необхідний для чергових науково-дослідних робіт; і науковий музей є архівом, де збираються непоказні речові докази, котрі просто повинні “бути” [3, 58]. Специфіка наукових музеїв пов'язана зі способами організації музейної експозиції та робочого простору, який відповідав би характеру наукової роботи дослідника: «Учений, працюючи над тим чи іншим питанням, потребує не якихось випадкових чи неповних уривків матеріалу, що підлягає вивченню, а повних і всебічних серій предметів такого роду і виду. Тільки після того, як він визначить цілком точно межі можливої різноманітності, йому вдасться встановити одноманітність, у котрій позначається закон та суть досліджуваних явищ» [3, 54]. Вивчаючи так предмет, науковець, що працює з музейною експозицією чи колекцією, визначає його параметричні характеристики і, отже, можливість використання в інших типах музеїв та експозицій, що не мають спеціальних наукових завдань і мети. Проте науково-дослідну роботу Ф. І. Шміт не обмежує одним тільки науковим музеєм для спеціалістів, а надає їй у сукупності музеїв повсюдного значення: «... наукові відділи, які збирають не показовий, а суто документальний матеріал наукового значення, можуть і повинні бути при всякому музеї» [3, 60]. Із цією тезою співзвучне твердження Роберта Страдлінга,

висловлене в праці «Викладання історії Європи ХХ століття» про те, що музей є джерелом свідчень, на які можна зробити запит і проводити аналіз тим же шляхом, яким аналізується інше джерело історичних свідчень [цит. за: 4]. Для того, щоб музейні предмети в експозиції могли інформувати відвідувачів про минуле, виконувати документувальну функцію, експозиція повинна бути продумана й чітко організована. Згідно з Ф. І. Шмітом, «...необхідні показові серії творів мистецтва, а не окремі твори, вирвані з історичного зв'язку» [3, 60]. На його думку, свідченнями можуть бути не тільки оригінали, але й копії. На початку праці «Музейна справа. Питання експозиції» музеєзнавець чітко визначає свою позицію щодо формування музейних фондів: «... якщо той чи інший оригінал не може бути здобутий, хоча має істотне історичне значення, його необхідно дістати хоча б у копії» [3, 12] і через десятки сторінок повертається до тієї ж думки: «Музей не тим стає музеєм, що в ньому зберуться рідкісності, а виключно тим, що організовуюча думка поставить найбільш буденні і всім відомі речі у певний зв'язок між собою і виявить засобом речей ту чи іншу істину» [3, 88].

Щоб експонат набув значення документа, має бути проведена певна робота, у якій формування експозиції є, певною мірою, завершальним етапом. Утім, цей етап дуже важливий для реалізації документування музейних предметів: «... одне і те ж зібрання речей залежно від експозиції може виражати зовсім різні думки і навіювати зовсім різні думки...» [3, 88]. Підготовка експозиції – це складний технологічний процес, який вимагає наукового підходу, оскільки «перший етап формування музейної експозиції має науково-концептуальний характер» і полягає в розробці наукової концепції [6, 88]. На парадоксальність та складність історичного дослідження звертає увагу Ю. М. Лотман: «Поняття “відновити минуле” передбачає з'ясування фактів і встановлення зв'язків між ними. Установлення фактів є збір і співставлення документів і наукова їх критика...» [5, 301]. Отже, перш ніж включити в експозицію, додати до серії музейний предмет, його ретельно вивчають. Черговість роботи дослідника відповідає таким формам документувальної функції: комплектування фондів, фондова робота та створення експозицій.

Ю. М. Лотман убачає особливість роботи історика в тому, що «... на відміну від дедуктивних наук, котрі логічно конструюють свої вихідні положення, чи досвідних, котрі здатні їх спостерігати, історик приречений мати справу з текстами» [5, 301]. Зрозуміло, що текст у сенсі знакового характеру культури можна трактувати широко. Першим кроком музейних працівників є атрибуція предмета: «Усяка річ стає історичним документом лише за умови, що вона хронологічно і географічно і соціологічно і у всяких інших відношеннях точно визначена» [3, 111]. У поле зору дослідника, який вивчає предмет, потрапляють інші речі, пов'язані з соціокультурним тлом, на ґрунті котрого був створений документ, та історичним контекстом його створення і побутування. Намаганню досягти автентичності сприйняття документа відповідає дотримання такої норми наукового дослідження: «...перш ніж встановити факти “для себе”, дослідник встановлює факти для того, хто склав документ, який підлягає аналізу. Він стикається з тим, якою мірою всякий документ неповний у відображенні життя, які великі пласти реальності не вважаються фактами і не підлягають фіксації» [5, 303]. Пізніші трактування цього предмета також включають в осмислення музейного експоната як документа.

Тема «об'єкт – документ» дала назву Міжнародному симпозіуму, який відбувся у вересні 1994 р. у столиці Китаю Пекіні і зібрав учених із різних частин світу. Учасники симпозіуму обговорювали широке коло питань, з-поміж яких: «У чому відмінність між об'єктом і документом?.. Що таке музейний документ? Що збирається – речі, предмети чи документи? З яких причин? Що відбувається саме тоді, коли об'єкт стає документом? Чи предмети і документи змінюються фізично? Символічно?» та ін. [8, 5]. Учені аналізували значення головних термінів музеєзнавства. В українському та російському музеєзнавстві розрізняють музейний об'єкт та музейний предмет з огляду на фізичні характеристики. Використовуючи попередню класифікацію музеїв на основі критерію функції документування, зазначимо, що музейні об'єкти зосереджені в музеях ансамблевого типу, а музейні предмети – у музеях колекційного типу. Утім, у західному музеєзнавстві такому розрізненню не надають значення, оскільки і музейний об'єкт, і музейний предмет не відмінні функціонально в музейному просторі, тому часто терміни «музейний об'єкт», «музейний предмет», «музейний експонат» використовують як синоніми. Музейні предмети надзвичайно різноманітні за видами, змістом, фізичними характеристиками, станом. Однак можна припустити, що існують загальні закономірності в становленні об'єкта як документа та загальні принципи його інтерпретації. Лінн

Маранда підкреслює: «Для об'єкта стати документом означає, що об'єкт повинен містити в собі обґрунтований доказ, що інтерпретує і легітимізує існування інших об'єктів колекції. Це відбувається весь час у сфері порівняльної методології, за допомогою якої об'єкти з невеликою документацією засвідчують існування аналогічних об'єктів, вже включених у колекцію» [9, 35–36]. Ця теза співзвучна з уже згаданими більш абстрактними міркуваннями Ф. І. Шміта, що зміст документа розкривається засобом експозиції, в якій представлена серія документів. Формоутворення у процесі перетворення об'єкта в документ передбачає деяку варіативність способів. На думку Лінн Маранди, «Більш цікаві ті об'єкти, які стають документами, засвідчуючи існування інших об'єктів або їх функцій, дизайну, образотворчих характеристик та інших атрибутів» [9, 36].

Як кожен документ, музейний об'єкт, що набув статусу документа, – стає носієм певних функцій. Комунікативна функція документа полягає в тому, що він містить певні дані, інформацію, яка транслюється і сприймається в соціокультурному просторі. Об'єкт як джерело інформації – це багатокomпонентне, а не односкладове утворення, що підтверджує модель структури об'єкта, яку запропонував Петер ван Менш. Як пояснює автор, «модель заснована на розрізненні чотирьох “ступенів” даних, тобто чотирьох властивостей:

- 1) фізичних (структурних) властивостей (структурної ідентичності);
- 2) функціональних властивостей і значень (функціональної ідентичності);
- 3) відношення об'єкта до його контексту (контекстуальної ідентичності);
- 4) документації» [10, 66].

Виділення структурних компонентів об'єкта важливе для організації і дослідницької, і практичної роботи в музеї, адже «Такий спосіб бачення має перш за все наслідки для збереження, а в подальшому і для дослідження та використання. Консервація й інвентаризація даних на рівні контексту вимагає зовсім інших методів роботи, ніж на рівні фізичних ознак» [11]. Окремого трактування в запропонованій моделі вимагає поняття документації. П. ван Менш визначає документацію як форму, в котрій доступна інформація про попередні стадії розвитку [10, 66], тобто рівень документації автор моделі співвідносить із способом трактування історичності буття об'єкта: «Історичний процес включає в себе де, коли і як об'єкт було зроблено, ким, для кого і чому, та послідовні зміни у володінні, стані й функціях. Частково це відображено в інформаційному наповненні самого об'єкта. Інша частина передається через традицію. Це було названо не-внутрішньою інформацією, або просто документацією» [10, 66]. Понять «інформаційного наповнення об'єкта» та «не-внутрішньої інформації», втім, автор не уточнює.

Незважаючи на відмінності об'єктів у сенсі формоутворення, експонат як документ одночасно постає текстом культури, результатом опредметненої діяльності людини – артефактом, розуміння якого передбачає проникнення в символічну сферу його буття. Сміслоутворювальна функція документа стосується його інтерпретації. Навіть для досвідчених науковців інтерпретація документа є проблемою, оскільки вимагає спеціальних знань: «Для дослідника з досвідом семіотичного тлумачення проблем... необхідна реконструкція коду (точніше, набору кодів), котрими користувався автор тексту, і встановлення кореляції їх із кодами, котрими користувався дослідник...» [5, 302]. Під час інтерпретації недоречно застосувати алгоритмічні моделі, вона завжди є творчим процесом: «Дешифрування – завжди реконструкція, фактично дослідник застосовує одну й ту ж методику, реконструюючи втрачену частину документа і читаючи ту, що збереглася. В обох випадках він зважає на те, що документ написаний іншою мовою, граматику котрої йому ще належить скласти» [5, 303]. Із цього погляду постульована Ф. І. Шмітом відмінність суто наукових музеїв від інших типів музеїв – істотна та безпосередньо стосується практичних питань організації експозиції, коли йдеться про культурно-просвітницьку та освітню роль музеїв. Учні/студенти не мають таких спеціальних знань та навичок інтерпретації, як учені. Щоб під час використання музейних об'єктів у процесі викладання історії відвідувачі розуміли експонати як документи і за їх допомогою «відчували минуле», необхідно скерувати тих, хто навчається, до ознайомлення зі соціокультурним та історичним контекстом творення музейних об'єктів, які експонуються. Інший спосіб – це ознайомлення з тими об'єктами, представленими в експозиції, які добре відомі учням чи студентам із досвіду життя у громаді: «... за допомогою шкільного музею розташувати у контексті історію регіону на тлі подій і процесів більш широкого впливу (національному та міжнародному)... Гарним прикладом може стати експозиція, присвячена життєвому досвіду якоїсь громади, учням або

випускникам школи під час Другої світової війни та її впливу на громаду. Предмети експозиції не надходять від невідомих людей, але від близьких родичів теперішніх учнів, тобто від значно реальніших людей. У цьому випадку минуле перестає бути анонімним, воно стосується реальних людей» [12]. Це – один зі способів, яким музей досягатиме виголошеної Петером ван Меншем необхідності інтегрування об'єктної методології та методології, зорієнтованої на суспільну відповідальність.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У сучасних дослідженнях підкреслюється процесуальність становлення музейного об'єкта як документа, структуруючим моментом щодо цього визначається наукова ідея або концепція. Остання повинна стати визначальною на кожному з етапів становлення об'єкта як документа: комплектування фондів, фондової роботи та створення експозиції. На кожному з цих етапів документувальна функція проявляється по-різному.

У наш час виникають нові форми музеїв і документування музейних матеріалів, нові форми представлення музейної експозиції, пов'язані передусім, з інформаційними технологіями. Процедура встановлення історичних фактів у межах окресленої музейної концепції, і як питання суспільної відповідальності музею в умовах «боїв за історію», знову набуває актуальності.

Список використаної літератури

1. Беззубова О. В. Некоторые аспекты теоретического осмысления музея как феномена культуры / О. В. Беззубова // Триумф музея? – СПб. : Осипов, 2005. – С. 6–27.
2. Окладникова Е. А. Музейный предмет и его семиотический дискурс / Е. А. Окладникова, С. Т. Махлина // Триумф музея? – СПб. : Осипов, 2005. – С. 84–103.
3. Шмит Ф. И. Музейное дело. Вопросы экспозиции / Ф. И. Шмит ; Государственный ин-т истории искусств. – Л. : Academia, 1929. – 246 с.
4. Трухан О. Ф. Використання музейних експонатів у організації навчально-виховного процесу на уроках історії [Електронний ресурс] / О. Ф. Трухан // Актуальні проблеми та шляхи вдосконалення військово-патріотичного виховання сучасної української молоді : круглий стіл у спеціалізованій школі № 85 з поглибленим вивченням англійської мови (м. Київ, пр-т 40-річчя Жовтня, 36). 21 лютого 2011 р. – Режим доступу : http://ippo.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=1955&Itemid=41
5. Лотман Ю. М. Проблема исторического факта / Ю. М. Лотман // Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров. Человек – Текст – Семиосфера – История / Ю. М. Лотман. – М. : Яз. рус. культуры, 1996. – 464 с.
6. Рутинський М. Й. Музеєзнавство [Електронний ресурс] : навч. посіб. / М. Й. Рутинський, О. В. Стецюк. – К. : Знання, 2008. – 428 с. – Режим доступу : http://pidruchniki.ws/20080215/kulturologiya/osnovni_napryami_roboti_muzuv
7. Теория и история искусства: Музеи мира [Электронний ресурс] : / М. Л. Ремнёва [и др.] ; [под научн. ред. М. Л. Ремнёвой] // Лингвокультурологический тезаурус «Гуманитарная Россия». – Режим доступа : <http://www.philol.msu.ru/~tezaurus/library.php>
8. Object - Document? ; Symposium / ed. by Martin R. Schärer ; ICOM International Committee for Museology. – Beijing, China, September 1994. – [Vevey] : ICOFOM, [1994]. - 132 p. – (ICOFOM Study Series, 23).
9. Maranda L. A museological core problem: The material world / Lynn Maranda // Symposium Object - Document? ; ed. by Martin R. Schärer ; ICOM International Committee for Museology. – Beijing, China, September 1994. – [Vevey] : ICOFOM, [1994]. – Pp. 33–38.
10. Mensch P. van. Towards a methodology of museology / Peter van Mensch // Object - Document? ; Symposium ; by Martin R. Schärer ; ICOM International Committee for Museology. – Beijing, China, September 1994. – [Vevey] : ICOFOM, [1994]. – P. 59–72.
11. Менш ван П. Методика музеології та її застосування в музейній практиці [Електронний ресурс] / Петер ван Менш. – Режим доступу : <http://museum.ridne.net/node/11>
12. Страдлінг Р. Викладання історії Європи XX століття [Електронний ресурс] / Роберт Страдлінг. – Режим доступу : http://www.coe.int/t/dg4/education/historyteaching/Source/Projects/DocumentsTwentyCentury/ Handbook_uk.pdf

Статтю подано до редколегії
07.11.2011 р.